

Bc. Martina ŠTIKOVÁ, „*Pozemkové knihy vsi Hvožd'any z let 1695–1748.*“ (Diplomová práce Ústavu archivnictví a pomocných věd historických, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích). České Budějovice 2023, 100 s. včetně příloh.

Posudek oponentky diplomové práce

Pozemkové (resp. gruntovní) knihy, vznikající z činnosti patrimoniální správy v českých zemích od konce středověku až do poloviny 19. století, patřily a stále patří nejen k badatelsky oblíbeným, ale obecně k důležitým a významným tématům. Toto složité a nelehké téma si zvolila Bc. Martina Štiková, když se rozhodla sepsat diplomovou práci nazvanou „*Pozemkové knihy vsi Hvožd'any z let 1695–1748*“, pojednávající o třech pramenech z panství Lnáře.

Diplomová práce je vcelku logicky rozčleněna do osmi kapitol. **První čtyři kapitoly** (s. 8–40) mají teoretický a tudíž v podstatě kompilační charakter. Diplomantka v nich shrnuje dosavadní poznatky o pozemkových knihách, o komplikacích s terminologií a současně vysvětluje pojmy, s nimiž v dalším textu pracuje. K této části práce mám bohužel řadu výhrad.

V úvodu (s. 8–12) je podrobně rozebrán obsah práce a provedená heuristika, ale marně jsem hledala jasně formulovaný studijní záměr a očekávaný badatelský cíl autorčina snažení („*téma související z historií rodiště*“). Teprve v závěru se ukázalo, že hodlala analyzovat vybrané prameny a na jejich základě sestavit posloupnost hospodářů na usedlostech v uvedené vsi, zhodnotit vývoj cen gruntů, celkové zatížení hospodářů platy, čili jejich sociální postavení.

Podkapitola o dějinách lnářského panství (s. 17–22) působí jako převyprávěný úvod k části inventáře fondu Velkostatek Lnáře, navíc předimenzovaný vzhledem k tomu, že práce se zabývá pouze malou částí materiálu od konce 17. do poloviny 18. století. Výčet majitelů velkostatku je však doveden až do roku 1924, aniž by bylo vysvětleno, proč vlastně.

Navazující kapitola o vrchnostenské správě a jejích písemnostech je nejen stručná, ale mírně řečeno odbytá, neboť zde více informací chybí, než kolik je jich uvedeno. Zcela nedostatečné je pojednání o vrchnostenských písemnostech (s. 24–25), kterých patrimoniální správa (politická, hospodářská i soudní) produkovala po několik set let neskutečná kvanta. Diplomantce však stačilo konstatování o existenci několika typů pramenů (pozemkové knihy, urbáře, poddanské (přesněji selské) řády, hospodářské instrukce a propouštěcí listy, soupisy poddaných, hospodářské účty bez bližší specifikace), aniž by v kvalifikačním spisu zaměřeném právě na tuto oblast cokoli z vyjmenovaného jakkoli vysvětlila a uvedla do souvislostí (!). Stejně podivný je obsah podkapitoly o postavení poddaných (s. 25–26), kde se nachází tolik zkreslení, zkratk, chyb a omylů (zejména s ohledem na nejnovější bádání na tomto poli), že je

zde z prostorových důvodů nebudu rozebírat. Navíc je pasáž ukončena pouhým výčtem robotních patentů vydaných do 30. let 18. století, ale o dalších proměnách situace venkovského lidu zde není nic, ačkoliv právě ty měly zásadní vliv na další vývoj jeho postavení, vkladů do pozemkových knih i na jiné související okolnosti.

Pasáž věnovaná teorii pozemkových knih (s. 27–32) je stejně nekvalitní jako předchozí text. Diplomantka je bohužel schopna si ve svých tvrzeních protiřečit nejen na téže stránce, ale dokonce v rámci téhož souvětí, jako by svou práci po sobě vůbec nečetla. Z jejích vyjádření není jasné, zda právě pojednává o materiálu z konce středověku, z raného novověku nebo z předmoderní doby; slučuje či srovnává pojmy a problémy, které od sebe mnohdy dělilo dvě stě a více let. Zajímalo by mne, co to jsou „*listinná akta*“ (s. 27), anebo jak přišla na to, že „*záznamy* (ve skutečnosti vklady – pozn. L.M.) *v pozemkových knihách měly být vedeny dle zásad veřejnosti, přesnosti a platnosti*“ (s. 29), když v celé pasáži až do jejího konce na s. 30 nezmiňuje normu, která právě tyto tři principy do vedení pozemkových knih (ovšem až na rozhraní let 1811 a 1812) zavedla obecně a navíc povinně (!). Kdyby se zde byla více držela perfektně zpracovaných studií Markéty Skořepové na téma pozemkových knih, které sice cituje, ale evidentně nepoužívá, ušetřila by si řadu problémů.

V podstatě stejnou charakteristiku zasluhuje i kapitola o poddanské držbě nemovitostí (s. 33–40). Jeden příklad za všechny: diplomantka dospěla (na základě citované sekundární literatury) k závěru, že po skončení třicetileté války „*nezakoupená držba představovala charakteristický případ zhoršení právního postavení poddanského obyvatelstva v rámci sociálního postavení v zemi*“ (s. 34). Z logiky vývoje, tj. přechodu od režijního k robotnímu velkostatku, respektive od volného vztahu k pevnému připoutání poddaných k půdě i s omezením pohybu mimo panství a dokonce (někde) i v rámci panství, je zřejmé, že to byli v první řadě poddaní, kdo o zákup prostě ztratil po třicetileté válce na dlouhou dobu zájem, neboť pro ně pozbyl původní smysl, a též právní a ekonomickou výhodnost. Ústup od zákupu tedy byl v první řadě druhotným důsledkem celkového zhoršení sociálního a právního postavení poddaných v té době (což se snažili sdělit i citovaní autoři). Zajímavé je, že zejména v druhé analyzované pozemkové knize pro ves Hvožd'any se nezakoupená držba prakticky téměř neobjevuje, což však diplomantka neuvádí, nekomentuje ani nijak neobjasňuje. Bylo by z toho snad možné usoudit, že poddaní na panství Lnáře se měli lépe než poddaní na jiných českých panstvích? Anebo na zákupu poddanských usedlostí trvala místní pozemková vrchnost? Pokud ani na takto se nabízející otázky autorka neodpověděla, pak se ptám, proč vůbec citované práce četla, když je k ničemu nepoužila. Totéž platí pro autorčino nerozlišování mezi testamentárním a netestamentárním odkazem (s. 36–37), který navíc nabyt na významu až po josefínském

reformě soudního systému na konci 18. století a po vydání ABGB. Nápadnické právo (s. 38) je v předložené práci popsáno podle právních zásad platných až po zrušení poddanství. Výměnek jako právní institut (s. 38–40) by bylo třeba pro jasnou charakteristiku jeho účelu také přesněji rozlišit na dobu před a po polovině 19. století.

Následují čtyři kapitoly (s. 41–64), které představují stěžejní část kvalifikačního spisu, vycházejí ze studia dochovaných archivních pramenů (v digitalizované podobě). Pomínu výklad na s. 52–56, který má více méně kompilační charakter a který se týká zádušní problematiky a historie kostelů v Hvoždanech a v Újezdci, což v práci zaměřené na zcela odlišnou problematiku působí opravdu neústrojně a nadbytečně.

Jinak se tyto kapitoly zaměřují na zkoumání tří konkrétních dokumentů, označených jako „pozemkové knihy“. Očekávala bych, že v kvalifikačním spisu z archivnictví bude v první řadě jejich typologie a charakteristika diplomaticky i jinak přesně určena, a nikoli nekriticky převzata z inventáře, jehož zpracovatel bezesporu neměl čas (na rozdíl od diplomantky) zabývat se každým evidovaným pramenem do detailu. Jak diplomantka uvádí, jde o dvě knihy vedené správou Velkostatku Lnáře pro evidenci poddanské držby buď z celého panství, anebo ze vsi Hvoždany, a o jednu knihu pro emfyteutickou držbu mlýnů na uvedeném panství. Poněkud překvapivá je skutečnost, že diplomantce na „*detailní analýzu zvolených pramenů*“ (závěr, s. 63) hromadné povahy, a na jejich popis, komparaci a interpretaci stačilo pouhých 22 stran textu, které v přílohách doplňují reprodukce dvou map a šestice tabulek (s. 75–83).

Rozbor pramenů (s. 41–51) se týká vnějších a vnitřních znaků, obsahu každé z knih, dále struktury zápisů a konečně vzájemné komparace tří shora uvedených knih, včetně studia filigránů (což je sice krásné, ale o čem to v 18. století při počínající nadprodukcí písemností a obecně snadné dostupnosti a láci ručního papíru svědčí?!). Způsob zpracování, který je vcelku akceptovatelný, by méně zkušeného badatele neznalého vrchnostenských registratur, jejich měnicího se obsahu během 18. století (a zejména v tereziánsko-josefinském období) asi ukolébal a vzal by diplomantčina konstatování o analyzovaných knihách jako prokázaný fakt. Jenže to by se bohužel napálil.

Vzhledem k tomu, že jsem měla jisté pochybnosti o správnosti typologického zařazení zejména prvních dvou jmenovaných knih, dala jsem si tu práci a v digi archivu SOA Třeboň, jsem si je našla (Pozemkové knihy – Vs Lnáře – digitalizáty č. 5 a č. 22) a prostudovala jsem jejich obsah i strukturu záznamů. Na základě toho jsem zjistila, že dokument, který nese označení „*Pozemková kniha panství Lnáře*“, je ve skutečnosti **oceňovací protokol** (nebo elaborát, terminologie se různí, ale obsah je stejný; něm. *Schatzungs-protokoll* nebo *Schatzungs-elaborat*), což ukazuje i diplomantkou popsaná struktura záznamů v dokumentu (s.

47–48) a informace o „šacování“ (tj. ocenění, v tomto případě úřední odhad ceny) jednotlivých usedlostí. Nejde tedy o pravidelně vedenou úřední knihu (a pozemkovou už vůbec ne!), neboť tento pramen vznikl jednorázově (1695) a stejně nepravidelně a jednorázově (1706 a 1717) se doplňoval či aktualizoval. Jedná se o pomocnou úřední evidenci, pro snadnější manipulaci s ní v kanceláři svázanou do desek, takže po formální stránce budí zdání, že je to kniha. (Tento postup jsem u podobných dokumentů zaznamenala také u jiných vrchnostenských kanceláří: Pelhřimov, Pacov, Košetice, Humpolec, Kamenice nad Lipou, Počátky-Žirovnice, Jindřichův Hradec, Deštná atd., takže nejde o žádný výjimečný případ.) Účelem vzniku pramene bylo zjištění aktuálního stavu poddanské držby na panství Lnáře v konkrétní době, čili celková cena rustikálu, a to buď po změně vrchnosti anebo po změně čelných úředníků hospodářské správy velkostatku, kteří potřebovali mít přehled o tom, co kdo drží, co platí (včetně platů do sirotčí kasy nebo zádušních pokladen kostelů atp., které spravovala vrchnost), případně komu dluží, kolik atp. s ohledem na rozpis celkového objemu berně připadající na panství na jednotlivé hospodáře (= berní subrepartice). Nepřekvapuje, že informací o posloupnosti hospodářů a údajů pro sledování vývoje poddanské držby vůbec zde kvůli tomu bylo minimum. Hlavním zájmem bylo na základě této evidenční pomůcky ujasnit, jaké příjmy od poddaných vrchnosti plynou, jaký je jejich celkový objem a jaké jsou závazky na jednotlivých gruntech, daňové i jiné zatížení, které snižují „šacovanou“ cenu a tedy i platební schopnost poddanského hospodáře. To ostatně ukazují i diplomantkou uváděné dodatky o darech a prominutích plateb ze strany vrchnosti (s. 48), zejména pokud šlo o hospodáře, který na místě někdejší poustky vystavěl novou usedlost. Proč se na tomto místě nezmínila o tom, že údaje z tohoto pramene porovnávala s obsahem Berní ruly (závěr, s. 63), mi opravdu není jasné (?!).

Druhý pramen je označen jako „*Pozemková kniha pro ves Hvožd'any*“ a podle jeho první strany vznikl ve vrchnostenské kanceláři lnářského panství na základě nálezů „*slavné commissi visitationis*“ (s. 48). Geneze tohoto pramene, o které není v práci samozřejmě ani jediné slovo, je ještě zajímavější. Původně nešlo o pravidelně vedenou pozemkovou knihu, nýbrž o výsledek kontrolní činnosti stavovské vizitační komise vyslané na jednotlivá panství na základě usnesení českého zemského sněmu o nutnosti sepsání nového pozemkového katastru, později uveřejněného pod názvem Tereziánský, aby na místě zrevidovaly údaje obsažené ve vrchnostenské příznávací fasi, a aby doplnily chybějící a upřesnily nesprávné údaje. Teprve druhotně se tato evidence ve vrchnostenské kanceláři v pozemkovou knihu vyvinula, což diplomantka v práci neuvádí ani nevysvětluje. Jde tedy o naprosto unikátní doklad toho, jak se původní podklady pro novou katastrální evidenci a jejich kontrolu, konkretizaci a upřesňování, postupně vyvinuly v pravidelně vedenou evidenci poddanské držby. Evidentně se

zde využilo uvedených bonitních tříd pozemků a charakteristického katastrálního členění a ocenění výnosnosti, takže pak už bylo velmi snadné kontrolovat, jak se mění jejich držba, ceny, postup při vyplácení zákupu a další údaje důležité pro kontribuční zpoplatnění jednotlivých hospodářů a jejich započítávání do berní jednotky „osedlý“. Lze říci, že zde vrchnostenští úředníci „zabili dvě mouchy jednou ranou“. Tudíž nejen následující kapitolu o vývoji cen usedlostí, ale i tabulky v příloze by bylo třeba ještě upřesnit a lépe vyhodnotit.

Vlastně jedinou skutečnou a pravidelně vedenou pozemkovou knihou už od svého původu, s kterou diplomantka pracovala, je dominikální „*kniha na emfyteutické prodeje panských mlýnů na panství Lnáře*“. K jejímu zpracování ani k využití v ní uvedených informací o Zíbově mlýně žádné výhrady nemám (s. 57–59).

Po formální stránce působí v předložené diplomové práci rušivě značné množství neopravených chyb, a to prakticky od první stránky úvodu až po její závěr.

Práce obsahuje další nezbytné náležitosti jako poznámkový aparát (zpracovaný poctivě a pečlivě!), seznam použitých zkratk, bohatý soupis nevydaných i vydaných pramenů a sekundární literatury, a také přílohy (s. 73–100, tj. 28 stran, čili rozsáhlejší než stěžejní část kvalifikačního spisu s analýzou, popisem a komparací studovaných pramenů).

Diplomová práce Bc. Martiny Štikové vzbuzuje při celkovém hodnocení značné rozpaky. Diplomantka měla svým kvalifikačním spisem prokázat, že zvládla zadané téma, a to jak metodologicky, tak i faktograficky a odborně, což se po pravdě řečeno stalo i nestalo. Po „technické“ stránce by bylo zpracování vcelku akceptovatelné, ale po stránce metodologické (prameny diplomatické povahy zpracovává kodikologicky, což může, ale nemusí být vhodné) se na ní podepsala v první řadě nezkušenost a také neznalost vrchnostenských registratur a jejich bouřlivého vývoje v 18. století, z čehož plyne bohužel i to, že po stránce odborného výsledku jde o velmi problematickou stat'. Nechtěla bych kolegyni v žádném případě ani ukřivdit ani ublížit, neboť vím, že kvalitní práci napsat umí, a proto bych byla ráda, kdyby diplomantka své postupy i závěry opravdu podrobně vysvětlila v rámci obhajoby. Prozatím však nemohu navrhnout lepší hodnocení než stupněm **d o b ř e**.